

Марина Љ. Спасојевић¹
Институт за српски језик САНУ, Београд

КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКО ИСТРАЖИВАЊЕ ГЛАГОЛСКИХ ПРЕФИКСА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Миљковић, Вања (2023) *Протодогађајна семантика глаголских префикса у српском језику*, Београд, Институт за српски језик САНУ.

Монографска студија *Протодогађајна семантика глаголских префикса* аутора др Вање Миљковића, научног сарадника Института за српски језик САНУ, сарадника на изради Речника САНУ, највећим својим делом заснива се на рукопису ауторове докторске дисертације *Когнитивнолингвистичко истраживање глаголских префикса у савременом српском језику*, рађене под менторством проф. др Рајне Драгићевић. Књига је објављена у, сада већ препознатљивој, институтској едицији *Монографије* под бројем 38. За ову прилику обогћена је опсежним поглављем у коме се анализира префикс *с(а)-*, односно представља његово протозначење – сажимање, док је у докторату пажња посвећена четирма префиксима: *из-*, *у-*, *о-* и *об-*. На почетку студије стоји *Реч аутора* (9) и *Листа скраћеница и ознака на дијаграмима* (11), а сам текст монографије подељен је у седам аналитичких поглавља, сложене структуре: *Уводна разматрања* (13–42), *Сликовне схеме у когнитивнолингвистичкој теорији* (43–60), *Ка каузалној суперсхеми догађаја* (61–120), *Глаголски префикс из- и протозначење ексклузије* (121–218), *Глаголски префикс у- и протозначење инклузије* (219–278), и *Глаголски префикс с(а)- и протозначење сажимања* (279–306), *Глаголски префикси о- и об-* (307–357). За њима следи осмо, завршно поглавље, *Закључна разматрања* (359–375). Особеност ове књиге, уосталом, као и саме докторске дисертације, чини *Речник модела каузалне суперсхеми и протодогађаја* (377–389). Књига је опремљена опсежном библиографијом (391–399), као и резимеима на енглеском (401–404) и руском језику (405–408). На крају се налазе четири регистра: *Именски регистар* (409–410), *Појмовни регистар* (411–414), *Регистар споменутих метонимија* (415) и *Регистар споменутих метафора* (416–419).

¹ marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

Јединственост и значај истраживачког подухвата др Вање Миљковића огледа се у томе што смо са овом студијом добили прву монографску анализу више глаголских префикса у српском језику из угла когнитивне лингвистике (први пут је из овог угла писала Д. Кликовац² о глаголском префиксу *раз-*).³ Такође од ништа мањег значаја нису ни опсежна разрада теоријско-методолошког приступа изабраног за анализу на почетку студије и речник модела каузалне суперсхеме, који азбучно резимира кључне појмове којима аутор оперише у својој анализи.

Предмет анализе монографије *Протодобајна семантика глаголских префикса* представља неколико богатих породица глаголских префиксала у савременом српском језику насталих префиксима *из-*, *у-*, *с(а)-*, *о-* и *об-*, применом когнитивнолингвистичког модела, који омогућава откривање добајне протосхеме. Корпус анализираних глагола броји преко 3500 лексичких јединица, које су ексцерпирани из Речника САНУ, шестотомног и једнотомног речника Матице српске, као и из електронског корпуса srWaC (www.sketchengine.eu).

У првом поглављу под насловом *Уводна разматрања*, кроз два потпоглавља аутор улази директно у тему – како се то на први поглед чини – у срж разилажења између традиционалног приступа глаголској префиксацији (у србистици оличеном у радовима А. Белића, М. Стевановића, И. Грицкат) и новијег, когнитивног приступа (оличеног у анализи руских префикса Л. Јанде). Док традиционална истраживања стоје на поставкама да је префикс несамостална јединица, лишена лексичког значења, која модификује основу, често и са чистом граматичком функцијом да само перфективизује глагол, когнитивисти префиксу придају лексичку вредност и ни у ком случају га не своде на граматичку улогу перфективизатора. Међутим, како се у традиционалном приступу префиксација сматра слагањем (у србистици, рецимо, у системским описима А. Белића, М. Стевановића, све до Клајнове творбе), може се закључити да се префиксу придаје одређена „аутономија”, односно равноправност према другом члану који учествује у творбеном процесу. Такође, улога дијакхроније једнако је значајна када синхрони приступ у актуелном моменту препознаје

² Кликовац, Душка (1998) О значењу српског глаголског префикса *раз-* (когнитивно лингвистички приступ). *Наш језик*. XXXII/2–3, 153–167; Кликовац, Душка (2002) О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење глаголског префикса *раз-*. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 185–194.

³ Велики допринос осветљавању глаголског префикса *по-* у српском језику из когнитивне перспективе даје и Горан Милашин, уп. Милашин, Горан (2024) *Префикс по- у служби регулатора значења и валентности глагола у српском језику*, докторска дисертација, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

само граматичка значења јер се трагање за непрозирним значењима префикса премешта у језичку прошлост, како би се ипак дошло до семантичког „еталона”. Стога аутор сматра да треба говорити о основоцентричним и префиксоцентричним приступима, а не о традиционалним и модерним, тим пре што су многа запажања традиционалног приступа оживљена и разрађена у когнитивном приступу. На пример, многа запажања која налазимо у студијама Ирене Грицкат о префиксацији неправедно се могу прогласити иновативним закључцима когнитивне лингвистике. Уосталом, да груба подела на традиционалне и модерне приступе није одржива, суптилно је и имплицитно показала и потврдила у критичким поглављима посвећеним проучавању глаголске префиксације и Милица Стојановић и својој студији *Глаголи са више префикса у српском језику*.⁴

Вања Миљковић је за примену когнитивнолингвистичког модела у истраживању префикса био мотивисан, пре свега, радовима Лауре Јанде, која је, ауторски или коауторски, анализирала префиксе у руском језику. Она свој приступ назива модификовано-структуралистичким: глаголским префиксима се прилази као семантичким јединицама са граматичком функцијом. У центру се налази основно значење префикса, које је углавном повезано са просторним искуством, а од њега се гранају даља значењска чворишта. Префикс не модификује основу, већ њен семантички садржај прикључује општијем догађајном обрасцу, односно има улогу класификатора.

У другом поглављу, *Сликовне схеме у когнитивнолингвистичкој теорији*, представља се развој и редефинисање *сликовне схеме* као једног од темељних појмова когнитивне лингвистике који проистиче из разумевања метафоре (аутор се одлучује за дефиниције које дају, с једне стране, Грејди и, с друге, Мандлер и Кановас). Такође је истакнута разлика између сликовних схема и суперсхема као најапстрактнијих.

И наредно, треће поглавље, *Ка каузалној суперсхеми догађаја*, посвећено је разради теоријског модела. У њему се, на крају, презентује нацрт каузалне суперсхеме догађаја – идеализованог когнитивног модела у коме се одвија граматичка концептуализација глаголских аргумената. Модел догађајне каузалности темељи се на проучавањима Л. Талмија (динамика силе и каузативне конструкције) и В. Крофта (динамика силе у моделу каузалног ланца). Кључни појмови за модел, који ће бити представљен на крају, јесу термини трајектор, оријентир, фигура и позадина, са посебним освртом на њихов статус у тео-

⁴ Стојановић, Милица (2023) *Глаголи са више префикса у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

ријским моделима Талмија и Ланакера. Наредна четири поглавља представљају примену предоченог модела.

Четврто поглавље, *Глаголски префикс из- и протозначење ексклузије*, посвећено је сагледавању значењске мреже овог хоризонтално веома разуђеног префикса. Занимљив је за ову врсту истраживања и по томе што се у основно-центричним приступима види и као празан, односно чист граматички префикс – перфективизатор. Аутор претпоставља да сви префиксали са *из-* имају протозначење ексклузије, а да су семантичке разлике последица онтолошких варирања тог протозначења. Значење глаголског префикса *из-* повезано је са сликовном схемом ИЗНОШЕЊА (*извадити, извући, изгурати, истрчати, излетети*), али уочавају се још две сликовне схеме: ИСТИСКАЊА (*исцедити, исисати, измустити, истиксати*) и ИЗЛАГАЊА (*испрксати, исквасити, ишприцати, испљувати*).

Пето поглавље под насловом *Глаголски префикс у- и протозначење инклузије*, посвећено је анализи префикса са готово антонимном протодобајном семантиком од претходног. Овај је префикс у србистичким описима специфичан по томе што се указује на његово двоструко порекло (*у-* < *вѣ-* и *у-* < *оу-*), због чега се оделито посматрају глаголи инлокализацијског значења (*ући, унети*) и глаголи аблативног значења (*украсти, удати, убрати*). Аутор ће у овом поглављу показати заправо њихову синхронијску семантичку повезаност у савременом српском језику засновану на протозначењу инклузије. Протозначење инклузије остварује се кроз неколико сликовних схема заснованих на односу САДРЖАТЕЉА и ОМОТАЧА. Протосхема инклузије повезује се са двама примарним сликовним схемама: УНОШЕЊЕ (које се заснива на статичном САДРЖАТЕЉУ) и УМОТАВАЊЕ (које се заснива на динамичном ОМОТАЧУ). На њих се ослањају још две сликовне схеме, инвазивно УБАДАЊЕ (као варијанта „уношења” у садржатеља структуру, а не у садржатеља простор) и инвазивно УТЕЗАЊЕ (као варијанта „умотавања” у којој се ОМОТАЧ стапа са идејом инвазивног ПРИТИСКА). Аутор уочава још сликовних схема, које су или периферног или прелазног карактера.

Шесто поглавље, *Глаголски префикс с(а)- и протозначење сажимања*, такође обрађује префикс за који се везује оделита семантика аблативности и социјативности. Аутор утврђује да ову префиксалну породицу на окупу држи протозначење КОМПРЕСИЈЕ (САЖИМАЊА), и то као САЖИМАЊЕ РАЗДАЉИНЕ (ЕГЗОКОМПРЕСИЈА: *свезати, сакупити, састати се, саставити, саградити*) и САЖИМАЊЕ ВЕЛИЧИНЕ (ЕНДОКОМПРЕСИЈА: *скратити, смањити, слупати, спалити*). Протозначење компресије уочава се и код глагола непросторне онтологије (домени социјалне интеракције, менталног искуства и сл.).

Седмо поглавље, *Глаголски префикси о- и об-*, у фокус ставља морфемске јединице које неки сматрају и аломорфима. Аутор, уважавајући различите ставове и анализирајући глаголе изабраним моделом, показује да је реч о двама префиксима. Код ових префикса уочава се сликовна схема КРУЖНОГ КРЕТАЊА. Међутим, ипак се издвајају одвојене сликовне схеме: УСПОСТАВЉАЊЕ КРУЖНЕ ПУТАЊЕ и УСПОСТАВЉАЊЕ ПРОСТОРНЕ БАРИЈЕРЕ, које говоре у прилог непоклапању префикса *о-* и *об-*. Семантичка разлика видљива је на нивоу протозначења. Као протозначење префикса *об-* аутор види ИНВОЛВИРАНОСТ (обухваћеност), а као протозначење префикса *о-* АКСИЈАЛНОСТ (усмереност наспрам осе).

Аутор доследно примењује кроз анализу изабрани модел, али узима у обзир и сва сазнања о посматраним префиксима до којих је дошла србистичка наука, систематски их представљајући на почетку сваког поглавља о префиксима *из-*, *у-*, *с(а)-*, *о-* и *об-*. Начин на који разрешава отворена питања и непоклапања показује да је оправдана претпоставка о протосхематској природи префиксног значења. Унутар посматраних префиксалних породица утврђене су сликовне схеме прототипичног (примарног) статуса, којима је са мање типичним (периферним) схемама иста протосхематска основа. Разлике између сликовне схеме и протосхеме пружају могућност да се увиди како се на примарно спациоцептивнo искуство надовезују апстрактнија искуства.

Ова студија, осим бољем познавању семантичког устројства и организације посматраних префикса, што је изложено у централном делу, даје и допринос дериватологији, лексикологији, лексикографији и аспектологији. Њоме се потврђује да префиксацију треба видети као посебан начин творбе, јер префикс и основа немају идентичан семантички статус, будући да префикс обухвата схеме на вишем нивоу категоризације (од предлексичке протосхеме до њене лексичке схематске манифестације, која наспрам префиксала има хиперонимски карактер).

Реализација протозначења кроз конкурентне протодогађаје објашњава истопрефиксну антонимију и префиксалну енантосемију, важне семантичке појаве повезане са глаголском префиксацијом. Протосемантика самог префикса, тј. могућност њеног варирања доводе до богатије полисемне структуре глаголских префиксала у односу на мотивни глагол.

Овај модел може своју примену наћи и у лексикографској обради префикса, односно дела који се односи на везу са глаголским основама. Појединачна значења односила би се на протодогађајне варијанте, док би подзначења представљала њихову онтолошку дисперзију (платисемију префикса). На тај

начин би се истакао заједнички семантички чинилац, који повезује различита лексичка значења префикса у једну предлексичку појмовност и који постоји на вишем нивоу. Пошто је ово протосхематски модел, граматикализована, односно акционална значења не би била презентована у оваквом речничком чланку јер она спадају у суперсхематска значења. Овакав приступ, из аспектошког угла, прати идеју о семантичкој мотивисаности одабира префикса перфективизатора, коју је поставила И. Грицкат.

Монографија научног сарадника др Вање Миљковића *Протодогађајна семантика глаголских префикса* написана је темељно и студиозно. Аутор је показао изузетан дар за проналажење и конституисање појмовно-теоријских апаратура, на основу изврсног познавања теоријских токова, у првом реду когнитивнолингвистичких, као и страних домаћих лингвистичких увида у проблем префиксације и глаголске семантике. У његовој научној аргументацији нема поларизованости и супротстављености: иако теоријско-методолошки опредељен, са разрађеним когнитивнолингвистичким моделом анализе, све сагледава критички и ослања се на она сазнања и поставке које доприносе расветљавању питања (без обзира на то да ли су то когнитивисти или структуралисти и сл.). Разрадио је врло прецизан метајезик, који му је омогућио егзактну анализу. Може се очекивати да овде презентовани модел добије своје следбенике.